

o anžuvinskom naslijeđstvu i vlasti u Poljskoj, i u okvirima poljske, a ne samo mađarske i hrvatske i drugih historiografija, što je više nego zadovoljavajući rezultat ove knjige.

Éva B. Halász

Krešimir Kužić, *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV. do XVII. st. – opora, vinorodna, kršćanska*, Književni krug, Split 2013., 623 str.

Knjiga koju ovdje predstavljamo djelo je uglednog hrvatskog povjesničara Krešimira Kužića koji se, pored niza drugih tema nerijetko iz tzv. sitne povijesti, bavi i hodočašćima kao srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim religioznim fenomenom zapadnog kršćanstva. Ovo napominjemo samo zato da ukažemo na činjenicu da je rad na ovoj knjizi imao dugogodišnje predradnje, "sondiranje" manjih tema unutar fenomena hodočašća, istraživanje izvora te strane i domaće relevantne literature. Odmah na početku valja reći da je K. Kužić morao uložiti veliki napor u analizu izvora, prije svega zbog činjenice da su svi ili gotovo svi pisani visokonjemačkim jezikom, a kako je autor razmatrao putopise iz raznih dijelova Svetog Rimskog Carstva, razumljivo je da se povremeno suočavao i s dijalektološkim jezičnim problemima. No, zahvaljujući izvrsnom poznavanju suvremenog njemačkog, vjerojatno koristeći rječnike za visokonjemački, a i na temelju osobnih procjena o značenju pojedinih riječi, autor je izuzetno kvalitetno i lijepo preveo pojedine dijelove promatranih hodočasničkih djela. O tome najbolje kazuju izvrsni prijevodi dijelova pojedinih hodočasničkih putopisa, a posebice ukusno i vješto prevedeni pojedini stihovi.

Poznato je da su se još Petar Matković u drugoj polovini 19. st, a potom i Jorjo Tadić početkom 20. stoljeća bavili razmatranjem srednjovjekovnih i renesansnih hodočasničkih dnevnika i putopisa, osobito obzirom na problematiku putovanja, trgovine, susreta civilizacija i drugih aspekata te time znatno doprinijeli našoj spoznaji o doživljaju hrvatskih zemalja, ljudi i gradova od strane zapadno-europskih hodočasnika. Zbog toga su njihovi radovi već stoljeće i pol nezaobilazni u istraživanju spomenute problematike, pa se i danas citiraju u gotovo svim radovima koji se bave hodočašćima, trgovinom i putovanjima u spomenutom razdoblju. Konačno, otprilike 150 godine poslije tiskanja Matkovićevih radova u kojima donosi prijepise niza hodočasničkih dnevnika i putopisa, tiskana je knjiga K. Kužića u kojoj je autor tematici hodočašća i informacijama koje one pružaju za proučavanje hrvatske povijesti, prije svega Istre i Dalmacije, pristupio koristeći nove metodološke obrasce i obrađujući teme koje naše ranije povjesničare nisu previše zanimala, a odnose se na danas izuzetno popularnu granu u historiografiji – proučavanje svakodnevnog života. Zato autor u poglavlju naslovljenom *Hodočasnici i hodočašća* (11-64) i napominje da bismo bez hodočasničkih dnevnika "ostali uskraćeni za crtice o većinom anonimnim Hrvatima s kojima su se oni susretali ne samo na Jadranu nego i u drugim dijelovima Sredozemlja" (10). Danas je općenito prihvaćena činjenica da se u europskim knjižnicama i samostanima krije barem nekoliko stotina hodočasničkih dnevnika i putopisa od kojih mnogi nisu još niti otkriveni, a kamoli tiskani i predstavljeni javnosti. No, K. Kužić je u knjizi izlistao vrlo velik broj njemačkih hodočasničkih dnevnika, točnije njih 91, i to za razdoblje od sredine 14. stoljeća (hodočasnik Johann od Bodmana, 1356.-1395.) do početka 17. stoljeća (hodočasnik Georg Christoph od Neitzschitza, prije 1600.-1637.). Zanimljivo je društvena pripadnost pisaca hodočasničkih dnevnika pa su tako 12 osoba bili crkvene osobe, 53 osobe građani, a 26 pripadnici zemaljskog plemstva. No, autor je obradio 76 putopisa jer mu neki nisu bili dostupni. Njemački su hodočasnici najčešće putovali u skupinama na čijem je čelu bio neki od pripadnika visokog njemačkog plemstva (vojvode, markgrofovi, izborni knezovi, knezovi, grofovi), bogati građanin (gradski načelnici, zlatari, trgovci rudom i zemljoposjednici) ili pripadnik klera (franjevci, kanonici). Naravno, autor ne zaboravlja niti one osobe koje su bile niže na društvenoj ljestvici, osobito one u službi njemačkih magnata, a radi se o konjušarima, kuharima, sobarima, tumačima te služinčadi.

U sljedećem poglavlju naslovljenom *Političko, vjersko i kulturno okruženje* (65-100) Kužić razmatra politička, diplomatska i vojna zbivanja u njemačkim kneževinama te na mletačkim i turskim posjedima, a koja su u ovom razdoblju obilježena stalnim ratovima. I doista, kada razmotrimo njegov popis ratova na njemačkom tlu od 14. do 17. stoljeća primjećujemo da je u tom razdoblju Sveto Rimsko Carstvo bilo uključeno u 13 ratova, uglavnom s drugim državama. Mletačka Republika je istovremeno vodila osam ratova protiv drugih zemalja, ali je s Turskom vodila čak sedam ratova. Turci su opet, uz niz osvajanja prema Srednjoj Europi, vodili i dva teška rata s ivanovcima i egipatskim mamelucima i to ukupno u šest slučajeva. Naravno, ove su prilike bitno utjecale i na odvijanje svakodnevnog života, pa tako i hodočašća u Svetu Zemlju. U potpoglavlju naslovljenom *Znanje o Hrvatskoj* (66-100), autor se usredotočuje na Hrvatsku onako kako je opisana u hodočasničkim putopisima, pa tako razmatra hodočasnička razmatranja o imenu Hrvatske, njezinoj pripadnosti, vjerskim prilikama, relikvijama i hodočasničkim središtima koje su posjetili u gradovima istočne obale Jadrana, te legende vezane uz postanak pojedinih gradova i njihovih imena (npr. Poreč, Dubrovnik, Zadar, Pula).

Slijedi poglavlje naslovljeno *Naši gradovi i krajevi* (101-164) u kojima autor razmatra vrlo velik broj podataka zapisanih u njemačkim hodočasničkim putopisima, a koji su se razlikovali iz stoljeća u stoljeće, ovisno o širenju geografskog znanja njemačkih hodočasnika kao i o sve snažnijem utjecaju humanističke misli i dodavanja humanističkih ideja u ove putopise. Autor donosi najzanimljivija zapažanja, od onih realističnih do onih skrivenih u magli povijesti i legendarnih o nazivlju gradova, geografskom smještaju i drugim pitanjima počevši od Umaga i Novigrada pa sve do najjužnijih urbanih točki na istočnoj obali Jadrana u Herceg-Novom, Kotoru, Budvi, Baru i Ulcinju. Ističe da se svojim položajem i važnošću kao urbana središta za strane hodočasnike ističu Poreč, Zadar i Dubrovnik iako su sve spomenute komune mogle dobiti na važnosti ukoliko je prilikom pomorskog putovanja došlo do iznenadnih i strašnih oluja koje su prisiljavale kapetane brodova da pristanu u manje frekventnim hodočasničkim središtima. Upravo ova činjenica kazuje koji su naši gradovi smatrani ustaljenim hodočasničkim postajama, a koji su to bili samo zbog izvanrednih situacija.

U poglavlju naslovljenom *Naši ljudi* autor se ponovno oslanja uglavnom na podatke iz njemačkih hodočasničkih dnevnika, ali i izvorne podatke iz fondova gradiva u hrvatskim arhivima kao i podatke iz znanstvenih radova, a na temelju čega gradi priču o stanovnicima hrvatskog priobalja kao hodočasnici u Svetoj Zemlji i Jeruzalemu. Iščitavajući spomenute izvore i literaturu, autor navodi hodočasnike iz Hrvatske u Palestinu od najranijeg poznatog – Trogirana koji je u 12. stoljeću bio *palmier*. U njemačkim putopisima iz kasnog srednjeg i ranog novog vijeka u hodočasničkim putopisima nalazimo sve više podataka o našijencima koje njemački hodočasnici prvi puta susreću u Veneciji, da bi nakon toga s njima plovili u Palestinu tijekom dugog putovanja. Pri tome treba istaknuti da njemački *palmieri* nisu naše ljude na mletačkim galijama i drugim brodovima susretali kao hodočasnike već kao dio posade, najčešće galijote, a za koje su uvijek nalazili riječi hvale, barem što se tiče njihovog profesionalnog i požrtvornog odnosa prema poslu. Tako se u jednom dnevniku spominje kako je od Venecije do Poreča peljar bio Hrvat iz Poreča koji je najbolje poznao tamošnje vode, a od Poreča do Dubrovnika drugi, ponovno dobar poznavatelj morskih čudi. Najsposobniji hrvatski pomorci uspijevali su postići i zapovjedna mjesta na mletačkim brodovima. Njemački hodočasnici ponešto mjesta posvećuju i nesretnim hrvatskim robovima, zarobljenim u bitkama u Hrvatskoj i Ugarskoj te u jadranskom primorju tijekom 15. i 16. stoljeća. Neke su susretali u Palestini, druge u Aleksandriji, a neki su "nestajali bez traga u prašini Bliskog istoka i Berberije" (180). Tek su se rijetki uspjeli otkupiti i vratiti u svoju domovinu. Za razliku od robova, poturčenjaci su, kao što kazuju njemački *palmieri*, često postajali pripadnici elitnih osmanskih vojnih odreda – janjičara, a neki među njima je, primjerice njemačkim hodočasnici bio poznat Ferhad paša Šibenčanin, zaštitnik franjevaca na Sionu. Hodočasnici su u Kairu susreli i Mustafa-pašu So-

kolovića. U samoj Svetoj Zemlji njemački su hodočasnici susretali i franjevačke redovnike hrvatskog podrijetla, a među njima su najupečatljiviji gvardijani Franjevačkog samostana na Si-  
onu (Zadrani, Dubrovčani). U cijelom ovom poglavlju autor se ne oslanja tek na njemačke pu-  
topise već i na niz podataka iz stranih i domaćih arhiva te na stariju hrvatsku literaturu koja  
donosi ove podatke, danas već pomalo zaboravljene.

U poglavlju poetski nazvanom *Knjiga o moru* (187-230) autor nas znalački upoznaje s vr-  
stama brodova (npr. galije sottile odnosno brzoplovke, fuste, jedrenjaci kao grip, karavele, ka-  
rake, marsilijane, fregate i druge vrste brodova) te s ukupnom čvrstom hijerarhijom na nji-  
ma, ali i s njemačkim nazivljem za pojedine dijelove broda, sastavom posade (mornari, ve-  
slači, strijelci). Pri tome K. Kužić donosi detaljan opis trgovačke galije kojom su najradije pu-  
tovali njemački hodočasnici, prije svega zbog komfora koji je pružala. Na jedrenjacima posa-  
da se sastojala od topnika, drvodjeljaca, kovača, krojača, postolara i brijača te trubljača. Pored  
njih, posadu su činili mornari i zapovjednici, kuhari, podrumari, konobari, peljari i kormila-  
ri. Kako bi nam dočarao izgled srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih hodočasničkih brodo-  
va, autor je priložio niz ilustracija brodova koje su dosta uvjerljivo izradili sami hodočasnici,  
ali i suvremen nacрте istih brodova. Naravno, hodočanicima koji su zapisivali dnevnikе nisu  
promicali religiozni običaji članova posade, izraženi posebno u trenucima oluja, a tijekom ko-  
jih su članovi posade zajedničkim molitvama zazivali zaštitu svetaca, a osobito Djevice Mari-  
je. Za razliku od posade koja je obavljala najteži dio posla prijevoza hodočasnika u Palestinu  
i povratak iz nje, paruni su bili privilegirani sloj u ovom unosnom poslu. To su bili pripadni-  
ci mletačkog patricijata kao Morosini, Contarini, Bembe i drugi. Autor donosi vrlo pregledan  
popis mletačkih paruna za razdoblje od 1382. do 1600. u kojem se spominju svi mletački pa-  
runi tog razdoblja, njih stotinu. Autor potom donosi i zanimljivu analizu galijota kao dobro-  
voljne skupine veslača, ali s najmanjim pravima i najslabije plaćenu. Pored podataka o utvr-  
dama i naoružanju na hodočasničkim brodovima, autor je posebnu pažnju posvetio analizi ti-  
pova topova na brodovima prema njihovom kalibru, pri čemu je zanimljivo da za njih dono-  
si i visokonjemačko nazivlje. Ne manje su zanimljive i zabilješke hodočasnika o jadranskim  
životinjama i biljkama koje su povremeno izazivale opće čuđenje među hodočanicima, prije  
svega zbog svoje egzotičnosti.

Osobito je zanimljivo kratko poglavlje naslovljeno *Trajanje putovanja* (223-230) u kojem au-  
tor, koristeći se tabelarnim prikazom, pregledno i detaljno donosi tablicu trajanja putovanja  
od Venecije do Krfa koristeći podatke iz nekoliko desetaka njemačkih hodočasničkih putopi-  
sa. Na taj način saznajemo i o trajanju putovanja u razne istarske i dalmatinske komune u ov-  
dje promatranom razdoblju, pri čemu nastoji pojasniti korištenje raznih mjera za dužinu ko-  
je su koristili različiti autori. Nakon kraćeg *Zaključka* (231-232) slijedi opsežan popis korištene  
literature (233-254): popis rječnika, leksikona, enciklopedija, atlasa i zemljovida, zatim popis  
korištenih neobjelodanjenih o objelodanjenih vrela, analitike odnosno domaćih i stranih tek-  
stova koji se na razne načine dotiču hodočašća u promatranom razdoblju, a koji broji impres-  
ivnih 247 bibliografskih jedinica.

Ako se ponekad kaže da "šećer dolazi na kraju", onda to u slučaju opsežne studije K. Ku-  
žića doista i vrijedi. Naime, na kraju knjige autor je donio prijevode njemu najdražih i najsa-  
držajnijih ulomaka iz čak 94 njemačka hodočasnička putopisa koja pokrivaju razdoblje od  
1376./1377. do 1630./1636. (257-558). Upravo iz ovih ulomaka stječemo potpuni dojam kako je  
to bilo hodočastiti prije četiri ili sedam stoljeća, te koji su bili osnovni motivi koji su hodoča-  
snike iz svih društvenih staleža njemačkog društva u kontinuitetu tjeroali na dolazak na ovo  
dugo i opasno putovanje. Nema sumnje da je barem za ovdje opisane hodočasnike, uz neke  
iznimke, temeljni motiv bio u dubokoj religioznosti njemačkih hodočasnika prema Palestini i  
svim svetim mjestima koja se u njoj nalaze, a ponajprije Jeruzalemu. Društveni prestiž, koji se  
zasigurno stjecao odlascima u ovo hodočašće, ipak je bio od drugorazrednog značaja iako se

ponekad i generacijama prepričavala ova avantura o hodočašću nekog pretka unutar pojedinih obitelji. Treba reći da se radi o doista iznimno kvalitetnom i promišljenom prijevodu koji ukazuje na autorovo odlično poznavanje visokonjemačkog, čime se mali broj znanstvenika može pohvaliti. Konačno, ovo je zaokružena studija iz koje će svaki hrvatski čitatelj, bio znanstvenik ili amater, naučiti niz novih podataka o jednom aspektu svakodnevnog i religioznog života stanovnika u hrvatskom priobalju, o gradovima i krajevima iz davne hrvatske prošlosti, o jezicima kojima se govorilo, o antropološkim osobinama naših ljudi kako su ih vidjeli njemački hodočasnici, o sve snažnijem humanističkom utjecaju kako među autorima putopisa tako i na hrvatskoj obali, ali i o sudbinama dosada malo poznatih ljudi iz komuna diljem istočnog Jadrana. Malo iznenađenje je i CD u kojem je cijela knjiga pridodana i u pdf formatu, a što ozbiljnijem istraživaču omogućuje brže i efikasnije snalaženje u golemom broju podataka sadržanih u djelu.

Krešimir Kužić i ranije nas je u svom znanstvenom radu znao iznenaditi vrlo kvalitetnim historiografskim studijama (primjerice ona o Hrvatima u križarskim ratovima) te manjim radovima o povijesnim temama na samom rubu multidisciplinarnih povijesnih istraživanja (primjerice o erupcijama vulkana u prošlosti), ali ova knjiga doista predstavlja vrhunac jedne etape njegovog znanstvenog rada. Čitka, zanimljiva ukupnoj čitalačkoj publici, s bezbroj anegdotalnih i ozbiljnih prikaza, ova studija predstavlja zaokruženu cjelinu o jednom aspektu naše i njemačke prošlosti u srednjem i ranom novom vijeku. Naravno, njezina primarna vrijednost jest u činjenici što nas je autor, nakon dugih 150 godina, podsjetio na izuzetnu vrijednost hodočasničkih itinerara i dnevnika za razmatranje raznolikih oblika hrvatske priobalne povijesti. Zbog toga i ne čudi što je, doista zasluženo, ova studija nagrađena kao najbolje znanstveno djelo iz područja društvenih znanosti od strane Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za 2014. godinu.

Zoran Ladić

Pál Fodor, *The Unbearable Weight of Empire – The Ottomans in Central Europe. A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390-1566)*, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2015., 175 str.

Pál Fodor, jedan od najistaknutijih mađarskih znanstvenika, čiji je rad priznat i u međunarodnim akademskim krugovima, objedinio je svoja dosadašnja istraživanja u novoj studiji, *The Unbearable Weight of Empire – The Ottomans in Central Europe. A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390-1566)*. Tijekom tri desetljeća proučavanja osmansko-ugarskih vojnih i političkih odnosa, Pál Fodor je napisao brojne studije od kojih su neke, prema njegovim riječima, rado prihvaćene u znanstvenome diskursu, dok su ostale imale gotovo nezapaženi prijem, kako zbog međujezičnih prepreka, tako i zbog poteškoća u distribuciji knjiga. Prevladavši spomenute barijere, autor novoobjavljenom knjigom široj javnosti nastoji predstaviti svoja dopunjena i izmijenjena stajališta obzirom na nova povijesna otkrića i suvremene trendove u osmanistici.

U uvodnom razmatranju *Introduction (7-24)*, Pál Fodor upućuje kritiku pojedinim predstavnicima revizionističkoga pristupa proučavanja osmanske povijesti. Prema autoru, jedna od neuvjerljivih revizionističkih teza aktivna je uloga Osmanskoga Carstva u tehnološkim, kulturološkim i političkim promjenama u Europi, koja seže čak do ideje o osmanskom doprinosu razvoju renesanse u Europi. Premda autor podržava gledište prema kojemu je povijest Osmanskoga Carstva neupitni dio europske i svjetske povijesti, ipak smatra kako pojedina teoretska promišljanja revizionista "pomiču granice zdravoga razuma". Cilj autora je, stoga, pružiti realističniju sliku osmanske povijesti na primjeru političko-vojne strategije i ekspanzi-